

Identifying the Drivers of Party Activities in the Future Iran Using MIC MAC Software

Zohreh Hemmati^{*}, Hossein Masoudnia^{**}

Amir Massoud Shahramnia^{***}, Ali Ali Hosseini^{****}

Abstract

The party in the political societies of the West as another non-civic of the other functions for which it has been chosen, but in relation to Iran the parties can not play for various reasons and play an important role in the political transformation of society and the consolidation of democracy. Give. The main remedy is that; What are the most important drivers influencing the activities of political parties in Iran in the current situation and inevitably in the future? The answer to this question, using the four steps of the identification method, includes: 1. Identifying its propellants by exploring the research literature. 2. Ranking by advances by experts through exploratory actual analysis 3. 3. Announcing Panel of experts to identify the interactions of propellants 4 Statistical and software analysis of matrix interactions through Mick software. The findings show that on the contrary, imagine that it has affected the political faction and already exists in the performance of Iranian political parties, but the existence of

* PhD Student in Political Sociology, Department of Political Science, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan (Corresponding Author), z.hemmati1421@ase.ui.ac.ir

** Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, h.masoudnia@ase.ui.ac.ir

*** Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, m.shahramnia@ase.ui.ac.ir

**** Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, a.alihosseini@ase.ui.ac.ir

Date received: 25/06/2021, Date of acceptance: 09/07/2021

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

authority and self-government in the country's political culture, lack of adherence to law and political culture in the country, The formation and continuation of insight. Absolutism in the political culture of the country are the most important drivers that have the most impact and have influence in interaction with other drivers that are available in the field of research.

Keywords: Party, propulsion, the future, meek meek, meek mak, iran.

شناسایی پیشران‌های فعالیت حزبی در ایران آینده با استفاده از نرم‌افزار MIC MAC

زهره همتی*

حسین مسعودنیا**، امیرمسعود شهرام‌نیا***، علی‌علی حسینی****

چکیده

حزب در جوامع سیاسی غرب به عنوان یکی از نهادهای مدنی از عهده کارویژه‌هایی که برای آن تعیین شده برآمده است اما در ارتباط با کشور ایران، احزاب به دلایل گوناگون نتوانسته‌اند نقش مهمی در تحولات سیاسی جامعه و تحکیم دموکراسی ایفا نمایند. پرسش اصلی این است که؛ مهمترین پیشران‌های تأثیرگذار بر فعالیت احزاب سیاسی در ایران در شرایط فعلی و لاجرم در آینده کدامند؟ پاسخ به این سوال، با کاربست گام‌های چهارگانه روش‌شناسی شامل: ۱. شناسایی پیشران‌های اولیه از طریق کاوش در ادبیات پژوهش. ۲. رتبه‌بندی پیشران‌ها توسط خبرگان از طریق تحلیل عاملی اکتشافی. ۳. برگزاری پنل خبرگان برای شناسایی اثرات متقابل پیشران‌ها. ۴. تحلیل‌های آماری و نرم‌افزاری ماتریس اثرات متقابل از طریق

* دانشجوی دکتری علوم سیاسی، گرایش جامعه‌شناسی سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، شهر اصفهان (نویسنده مسئول)، z.hemmati1421@ase.ui.ac.ir

** دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، شهر اصفهان، h.masoudnia@ase.ui.ac.ir

*** دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، شهر اصفهان، آدرس: اصفهان، میدان آزادی، دانشگاه اصفهان، m.shahramnia@ase.ui.ac.ir

**** دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، شهر اصفهان، a.alihosseini@ase.ui.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۰۴

نرم‌افزار میک مک انجام شد. یافته‌ها نشان می‌دهد برخلاف تصور بسیاری که جناح‌های سیاسی را تأثیرگذارترین پیشران در عملکرد احزاب سیاسی ایران می‌دانند نبود تربیت سیاسی، وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور، فقدان پایبندی به قانون و فرهنگ مدارای سیاسی در کشور، شکلگیری و تداوم بینش مطلق‌انگاری در فرهنگ سیاسی کشور مهم‌ترین پیشران‌هایی هستند که بیشترین تأثیرگذاری و تأثیرپذیری را در تعامل با سایر پیشران‌ها بر عرصه تحزب دارند.

کلیدواژه‌ها: حزب، پیشران، میک مک، جمهوری اسلامی ایران.

۱. مقدمه

در کشور ایران، با آغاز مشروطه و شکل‌گیری مجلس، احزاب نیز به عنوان یکی از لوازم آن ظاهر شدند. از مجلس دوم تا ششم (پیش از به سلطنت رسیدن رضاشاه) گروه‌ها، انجمن‌ها و جمعیت‌های کوچک به احزاب جدی تبدیل شدند و اهداف خود را در قالب مرامنامه بیان کردند (نوذری، ۱۳۸۷: ص ۴۸). در دوره پهلوی اول، اما شاهد کاهش چشم‌گیر فعالیت احزاب هستیم و استبداد حاکم بر این دوره اجازه فعالیت به احزاب را نمی‌داد. در دوره پس از سقوط رضا شاه یعنی بازه زمانی ۱۳۳۲-۱۳۲۰ بدنبال فضای باز سیاسی ایجاد شده در سایه فعالیت احزاب رونق می‌گیرد و ما شاهدیم که جریان‌های لیبرالی، مذهبی، چپ در این دوران نقش پررنگی را ایفا می‌کنند که با سرکوب دولت مصدق و استبداد حکومت پهلوی دوم و ایجاد احزاب وابسته به سلطنت رونق خود را از دست داد (تبریزنیا، ۱۳۷۷: ص ۶۵). سرانجام با فروپاشی نظام شاهنشاهی و پیروزی انقلاب اسلامی فصل نوینی از فعالیت احزاب در کشور آغاز شد.

نکته قابل توجه در تاریخ فعالیت‌های احزاب در ایران، این است که پیشینه این نهاد نمایان‌گر توفیق نیافتن عملکردی این پدیده مهم سیاسی در سده اخیر و در حال حاضر است. پژوهندگان سیاسی از عوامل مختلفی در حوزه سیاسی، تاریخی، اقتصادی، فرهنگی و حقوقی، برای واکاوی این معضل نام برده‌اند اما ضرورت اعمال نگاهی نوین به این موضوع نگارندگان را بر آن داشت تا با توجه به پیشران‌های مؤثر در فعالیت احزاب سیاسی در ایران، با تحلیل روابط متقابل بین آنها، مهمترین پیشران‌های مؤثر در این حوزه را شناسایی و به تأثیر این روندها بر یکدیگر اشاره نماید. روش شناسی ترکیبی این پژوهش برای این منظور طراحی شده است.

۲. ادبیات موضوعی پژوهش

تعریف حزب: در ادبیات سیاسی لاتین واژه Party، معادل حزب، به کار می‌رود. از نظر لاپالومبارا و واینر تعریف حزب متضمن چهار شرط اساسی می‌باشد: نخست آنکه، حزب مستلزم وجود سازمان و تشکیلات پایداری است که حیات سیاسی آن از حیات بنیانگذاری آن فراتر باشد. دوم اینکه، تشکیلات حزبی دارای سازمان مستقر در محل، همراه با زیرمجموعه‌هایی باشد که در سطح ملی فعالیت داشته و با یکدیگر روابط منظم و متقابلی داشته باشند. سوم اینکه، اراده رهبران ملی و محلی سازمان برای کسب قدرت استوار باشد. چهارم اینکه، حزب باید در پی کسب حمایت عمومی باشد و از پشتیبانی مردم برخوردار باشد (زیباکلام و مقتدایی، ۱۳۹۳).

کارکردها: احزاب در نظام‌های مختلف سیاسی از کارکردهای متفاوتی برخوردار هستند، اما از یک منظر، کارویژه‌های احزاب، عمدتاً شبیه به هم است و بنابراین، در دو دسته‌ی اساسی تقسیم بندی می‌شوند که بخشی از این کارویژه‌ها، آموزشی و اجتماعی و بخشی دیگر، کسب قدرت از طریق شرکت در انتخابات‌های مختلف است (اکبری، ۱۳۸۸: ۶۵). احزاب همچنین از طریق جامعه‌پذیری سیاسی و عضوگیری در حفظ نظام سیاسی و سازگاری آن با محیط مؤثر واقع می‌شوند (صاحبی، ۱۳۹۴: ص ۳۶). در ادامه تعدادی از پژوهش‌هایی که به طور مستقیم یا به نحوی با موضوع پژوهش مرتبط بوده‌اند برشمرده شده‌اند.

جدول ۱-۱) گزیده مطالعات مربوط به تحزب جمع‌بندی نگارندگان از منابع دیگر

عنوان	موضوع محوری	نویسنده/نویسندگان/ سال / انتشارات
احزاب سیاسی در خاورمیانه	بررسی و تحلیل کمیت و کیفیت احزاب سیاسی در بستر خاص سیاسی منطقه خاورمیانه	Siavush Ranjbar (2018) I.R. Tauris- London
احزاب سیاسی و انتخابات	با بکارگیری چارچوب نظری بین رشته‌ای، نه تنها قانون انتخابات بلکه قوانین جانبی مانند مقررات بودجه، قانون انجمن‌ها و شرکت‌ها و غیره که در کیفیت فعالیت احزاب سیاسی مؤثرند مورد بررسی قرار داده است.	Anika Gauja (2016) University of Sydney - Australia
احزاب سیاسی	آشنایی با کارکردها و کیفیت سازماندهی احزاب سیاسی	Wilhelm Hofmeister, Karsten Grabow (2011) Konrad Adenauer Stiftung

۱۳۴ جستارهای سیاسی معاصر، سال ۱۳، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۱

John H Aldrich (1995) University of Chicago Press	به بیان پیشینه تاریخی شکل گیری احزاب و ضرورت و اهمیت این نهاد در عرصه سیاست پرداخته است.	چرایی احزاب
Kay Lawson (1994) Princeton University Press	در پی آن است تا حزب را نه به عنوان یک نهاد منفرد بلکه به عنوان سیستمی در ارتباط با سایر احزاب مورد بررسی قرار دهد.	احزاب سیاسی چگونه عمل می کنند
Maurice Duverger (1979) Methuen- the University of Michigan	تعریف حزب، پیدایی حزب در طول تاریخ و بیان مختصات احزاب سیاسی	احزاب سیاسی
مظفری و دیگران (۱۳۹۶)	جریان شناسی سیاسی، قومی و جریان شناسی فکری فرهنگی موجب درک عمیق از تحولات تاریخ معاصر ایران است.	جامعه شناسی سیاسی احزاب ایران
دفتر مطالعات سیاسی مجلس (۱۳۹۳)	ضمن ارائه تعریفی از نظام حزبی در صدد است تا با استفاده از نظریه سطح نهادینگی ماین ویرینگ وضعیت شاخص های نظام حزبی مطلوب در ایران را مورد بررسی قرار دهد.	شاخص های نظام حزبی مطلوب و وضعیت کنونی احزاب در جمهوری اسلامی ایران
شادلو (۱۳۹۲)	تحولات سیاسی سریع سال های اخیر و تغییرات در عرصه های سیاست داخلی و خارجی بر جریان های سیاسی داخلی بی تأثیر نبوده است.	احزاب و جناح های سیاسی ایران امروز
شادلو (۱۳۹۲)	جناح های سیاسی را در قالب چهار گروه یا جریان کلی شامل، احزاب ملی و ملی، احزاب جریان چپ مذهبی، احزاب جریان راست مذهبی، جریان سوم (مستقل) مورد تحلیل و بررسی قرار دهد	اطلاعاتی در باره احزاب و جناح های سیاسی ایران امروز
دفتر مطالعات سیاسی مجلس (۱۳۹۲)	احزاب سیاسی برای ایجاد همگرایی ملی از ابزارها و مکانیسم های کارآمدی متعددی برخوردارند.	نقش احزاب در همگرایی ملی در ایران
مبارک آبادی و لنجابی (۱۳۹۳)	به همین منظور، شاید بتوان بزرگترین هنر آینده اندیشی و آینده پژوهی را ایجاد آمادگی برای رویارویی با آینده دانست.	اهمیت آینده پژوهی در برنامه ریزی مدیریت بحران با تفکر استراتژیک
فرزین و دیگران (۱۳۹۶)	این مقاله به دنبال ارائه چارچوبی فرآیندی جهت شناسایی عدم قطعیت ها و پیشران ها در حداقل زمان ممکن و با استفاده حداکثری از نتایج مطالعات پیشین می باشد.	ارایه چارچوب فرآیندی شناسایی عدم قطعیت ها و پیشران ها
اخوان کاظمی و نیکونهاد (۱۳۹۷)	هدف پژوهش، شناسایی و تبیین پیشران های اثرگذار بر توسعه سیاسی در ایران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی براساس پنل خبرگانی است. افته های پژوهش نشان می دهند که تقویت پیشران هایی که موجب ارتقای توسعه سیاسی در مقطع مدنظر شده اند، می توانند به روند دستیابی به توسعه سیاسی در آینده سرعت دهند و زمینه تحقق آرمان های مهم انقلاب اسلامی (آزادی، عدالت و استقلال) را نیز فراهم سازند.	شناسایی و تحلیل پیشران های توسعه سیاسی در ایران بعد از انقلاب اسلامی؛ سناریویی مطلوب برای آینده

شناسایی پیشران‌های فعالیت حزبی در ایران آینده ... (زهره همتی و دیگران) ۱۳۵

مهدی پور (۱۳۹۹)	هدف پژوهش حاضر بررسی تأثیرات پیشران‌های نوین بر حوزه فرهنگ و سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران است	بررسی آثار پیشران‌های نوین بر فرهنگ و سیاست فرهنگی در ایران
مینایی و دیگران (۱۳۹۵)	این مقاله باهدف شناسایی پیشران‌های اصلی و کلیدی دیپلماسی دفاعی ج.ا.ایران جهت افق ۱۵ سال آتی نگارش و با ترکیب روش‌های آینده پژوهی مانند، مرور منابع، پانل خبرگی و تحلیل ماتریس متقاطع و با استفاده از نرم افزار میک مک انجام شده است. در جهت اجرای این پروژه از نظرات خبرگی صاحب نظران حوزه دفاعی و سیاست خارجی بهره برداری و در فرجام پیشران تنش زدایی و اعتمادسازی به عنوان پیشران کلیدی ارائه گردیده است.	تعیین پیشران‌های اصلی دیپلماسی دفاعی ج.ا.ایران
شیروانی و بیات (۱۳۹۷)	ناپایداری محیط کنونی کسب و کار در ایران، بخت موفقیت را به شرکت‌هایی می‌دهد که قادر به شناسایی، کنترل و پیش‌بینی روندهای تغییر باشند و بر این اساس آینده‌نگاری نمایند. پژوهش حاضر در پی شناسایی و تحلیل پیشران‌های درون‌سازمانی است که موجب روند صعودی ارزش افزوده اقتصادی (EVA) در شرکت‌های بورس اوراق بهادار تهران، به عنوان مهم‌ترین شرکت‌های حاضر در عرصه اقتصاد کلان ایران می‌شوند.	شناسایی و تحلیل پیشران‌های روند بهبود ارزش افزوده اقتصادی
صلواتیان و مسعودی (۱۳۹۵)	در این مقاله با استفاده از تکنیک دلفی به شناسایی پیشران‌های موثر بر آینده خبرگزاری‌ها در ایران پرداخته شده است.	شناسایی پیشران‌های موثر بر آینده خبرگزاری‌ها در ایران

بررسی آثار فوق‌ضمن‌آشنایی با نویسندگان و صاحب‌نظرانی که در حوزه مرتبط با پژوهش فعالیت دارند و اشاره به مفاهیم کلیدی مسأله مورد نظر در پژوهش حاضر، درک بهتری برای فهم آن مفاهیم فراهم آورده‌اند. علاوه بر این با مرور آثار فوق‌می‌توان به کمبودها و خلاءهای پژوهشی پی برد و با مرور این آثار نحوه استفاده از آنها برای پیشبرد کار فعلی برجسته می‌شود. از سوی دیگر یافتن ابزار مناسب برای انجام پژوهش فعلی از ضرورت‌هایی است که با مرور ادبیات میسر شد و با ترسیم روند این تحقیق، مسیر انجام پژوهش‌های آتی توسط پژوهش‌گران با استفاده از پیشنهادات و ایده‌های کار فراهم می‌شود و در ادامه با تکیه مباحث بر روش‌های علمی و کاربرد نرم‌افزار در گردآوری و بررسی و ارزیابی داده‌ها، به ویژه در تحقیقاتی که جنبه تاریخی توصیفی و تحلیلی دارند باب جدیدی در این مسیر می‌گشاید. موضوعی که در پژوهش حاضر مدنظر نگارندگان است.

۳. روش شناسی

کریستین در سال ۱۹۷۷ روش تحلیل نیروهای پیشران را جهت شناسایی علل ریشه ای و عوامل اساسی و اصلی تفسیر که لازم است در برنامه ریزی با آن توجه شود ابداع نمود این روش دو گام اصلی دارد. در گام اول از طریق روش طوفان فکری نسبت به شناسایی نیروهای پیشران در حوزه های مختلف که همگی می توانند فرصت ها یا تهدیداتی در محیط باشند اقدام می گردد. نیروهای پیشران شناسایی شده و در نهایت برای هر دسته یک بیانیه تدوین می شود. در گام دوم، نسبت به احصا و شناسایی ۲ و ۳ عامل اصلی از هر بیانیه خواهد شد این نیروهای پیشران به عنوان مفروضات برنامه در نظر گرفته خواهند شد. اما روش های این چنین نیازمند انجام مطالعات و تحلیل های گسترده به ویژه در حوزه های متنوع می باشند که مستلزم صرف زمان زیاد و طی فرایند طولانی است. که این امر کارایی و اثر بخشی استفاده از نتایج حاصله را در شرایط پویای محیطی تحت تأثیر قرار می دهد. لذا به منظور شناسایی نیروهای پیشران از روش ذیل استفاده شده است.

۱.۳ تحلیل تأثیرات متقابل

یکی از ابزارهای کاربردی در تحلیل سیستم های پیچیده تحلیل تأثیرات متقابل است. روش تحلیل تأثیرات متقابل روشی خبره محور است که نتایج کمی از آن به دست می آید. بنیان اصلی روش تحلیل تأثیرات متقابل بر ماتریس تأثیرات استوار است. در دهه های اخیر، از ابزار ماتریس تأثیرات در حوزه های مرتبط با آینده بسیار استفاده شده است. ماتریس تأثیرات به سه دسته تقسیم می شود: تحلیل ساختاری، راهبردهای بازیگران و تأثیرات متقابل احتمالی. هر یک از کاربردهای سه گانه ماتریس های تأثیرات متقابل رویکرد ویژه ای را از به کار گیری روش تحلیل تأثیرات متقابل فراهم می آورد (اکبری و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۶۲).

۲.۳ تحلیل ساختاری

روش ساختاری روشی است که برای تحلیل روابط بین متغیرها، خصوصاً در سیستم های گسترده و دارای ابعاد متعدد به کار می رود. پتانسیل این روش در استفاده از داده های کیفی در کنار داده های کمی باعث شده این روش به یکی از پرکاربردترین روش ها در آینده پژوهی تبدیل شود. در این روش متغیرهای مؤثر بر سیستم در ماتریسی $N*N$ قرار می گیرند و براساس

نظر گروه کارشناسان در قالب اعداد ۰ تا ۳ ارزش گذاری می شوند. این ماتریس مبنای تحلیل‌های بعدی را تشکیل می دهد و خروجی های متعددی از این روابط به دست می آید (اکبری و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۶۲).

۳.۳ روش میک مک

این روش ها به عنوان یکی از روش های تحلیل ساختاری در گروه نیمه کمی و اکتشافی قرار دارد که در مقابل روش های هنجاری قرار می گیرند. در این پژوهش از روش میک مک به شیوه گوده استفاده شده است. بر اساس پژوهشی که توسط مولایی و طالبیان (۱۳۹۵) انجام شده است؛ نخست فهرستی از متغیرهای کلیدی فراهم می آید که برآمده از نظرات خبرگان و مرور منابع و ادبیات مرتبط با موضوع است. سپس متناسب با تعداد متغیرهای کلیدی، خانه های ماتریسی $n \times n$ از متغیرهای تأثیرگذار امتیازدهی می شود. این ماتریس، ماتریس اثرات مستقیم نامیده می شود و در آن هر درایه m_{ij} نمایانگر میزان تأثیر متغیر i بر متغیر j است و مقدار آن بسته به میزان تأثیر، می تواند ۰، ۱، ۲، ۳ یا ۴ باشد. عدد ۰ بدون تأثیر، عدد ۱ تأثیر ضعیف، عدد ۲ تأثیر متوسط، عدد ۳ تأثیر قوی. (P) ۴ بیانگر این موضوع است که از نظر کارشناسان و خبرگان شرکت کننده در نظرخواهی، تأثیر دو متغیر بر یکدیگر احتمالی است به این معنا که ممکن است تأثیرگذاری یا تأثیرپذیری وجود داشته باشد یا نداشته باشد. با تغییر درایه های دارای کد ۴ یا P در مرحله تحلیل نرم افزاری می توان تأثیرات احتمالی را نیز شناسایی کرد. در روش مستقیم، تأثیر مستقیم متغیر K بر دیگر متغیرها حاصل جمع تمامی مقادیر سطر K از ماتریس M است و تأثیرپذیری متغیر K از سایر متغیرها حاصل جمع مقادیر ستون K است. پس از این مرحله، به کمک نرم افزار میک مک می توان تأثیرات غیرمستقیم را شناسایی کرد. اساس کار برای محاسبه تأثیرات غیرمستقیم، چندین مرتبه ضرب ماتریس در خودش یا به عبارت دیگر، به توان رساندن ماتریس اثرات مستقیم است. پس از هر مرتبه ضرب ماتریسی، جمع سطری و ستونی اثرات محاسبه و متغیرها رتبه بندی می شوند. در روش میک مک معمولاً توان مقدار n یا ۷ یا ۸ است به این معنا که با ۷ یا ۸ بار ضرب ماتریس اثرات مستقیم در خودش، رتبه متغیرها بدون تغییر باقی می ماند، نتایج به پایداری می رسد و فرایند ریاضیاتی تکراری تکمیل می شود. این نرم افزار همچنین الگوریتمی برای تعیین موقعیت هریک از متغیرها روی نقشه های اثرات مستقیم و غیرمستقیم دارد. مهمترین نقشه های اثرات مستقیم و غیرمستقیم که به تفسیر سریع تر و دقیق تر نتایج کمک می کند، جمع اثرات حاصل

از جمع سطری و ستونی را روی دو محور تأثیرگذاری و تأثیرپذیری (وابستگی) مکان‌یابی می‌کند و سپس با افراز فضای دو بعدی نقشه، این امکان را فراهم می‌کند که بتوان درباره نقش هریک از اثرات قضاوت کرد.

۴. یافته‌ها

در این قسمت پیشران‌های مؤثر بر فعالیت احزاب سیاسی در ایران مطابق با فرایند روش تحلیل ساختاری مورد بررسی و شناسایی قرار می‌گیرد.

۱.۴ گام اول: شناسایی اولیه پیشران‌های کلیدی

در فرایند شناسایی اولیه پیشران‌های مؤثر بر فعالیت احزاب سیاسی در ایران از گذشته تاکنون، بر اساس منابع و ادبیات این حوزه ۹۹ متغیر شناسایی شد. برای شناسایی پیشران‌های تعیین‌کننده‌تر، سه دور پرسشنامه بین خیرگان توزیع شده و از آنها خواسته شد تا با اختصاص امتیازی بین ۰ تا ۳ به هریک از پیشران‌ها، درجه اهمیت هر کدام را مشخص کنند. در نهایت در دور اول ۸۸ متغیر، در دور دوم، ۶۹ متغیر و در دور آخر ۵۶ متغیر، به عنوان پیشران‌های قابل توجه در حوزه فعالیت احزاب سیاسی در ایران شناسایی شدند. این پیشران‌ها در جدول ذیل نمایش داده شده‌اند:

جدول ۴-۲) پیشران‌های مؤثر بر فعالیت احزاب سیاسی در ایران

متغیر	متغیر	متغیر
وجود پیشینه نوسازی از بالا در ایران	۲۹	وجود روحیه حذف بجای رقابت در فرهنگ سیاسی
عدم پیروی احزاب از الگوهای رقابت حزبی (تک حزبی، دو حزبی، چند حزبی)،	۳۰	نبود اقبال عمومی به احزاب سیاسی و بی اعتمادی به آنها
عدم نظارت مجلس بر احزاب،	۳۱	نبود تربیت سیاسی
پیشینه نامنی و بی ثباتی در تاریخ سیاسی اجتماعی ایران	۳۲	مشروعیت دینی شناور احزاب (نگاه سلبی و ایجابی دین به فعالیت حزبی)
پیشینه وابستگی احزاب به بیگانگان و ایدئولوژی‌های الحادی،	۳۳	حاکم بودن روحیه حذف بجای رقابت بر رفتار احزاب در ایران
وجود پیشینه تاریخی استبداد در ایران	۳۴	وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور

شناسایی پیشران‌های فعالیت حزبی در ایران آینده ... (زهره همتی و دیگران) ۱۳۹

۷	پیشینه سرکوب احزاب توسط هیئت حاکمه	۳۵	وجود و تداوم اندیشه و رفتار هیئتی در فرهنگ سیاسی در کشور
۸	عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی	۳۶	فقدان پایداری به قانون و فرهنگ مدارای سیاسی در کشور
۹	فقدان شکاف های سیاسی مؤثر در عرصه سیاست کشور	۳۷	رجحان منافع فردی بر منافع ملی در فرهنگ سیاسی کشور
۱۰	اختلاف نظرهای درون حزبی و عدم اجماعی نخبگان حزبی	۳۸	شکلگیری و تداوم بینش مطلق انگاری در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب
۱۱	فقدان اصول عقاید متقن، مرامنامه و باورداشت سیاسی در احزاب	۳۹	تداوم نگرش تضاد کارکردی احزاب سیاسی با کارکردهای نهادهای مذهبی و مکانیزم فرنگ سنتی
۱۲	وابستگی به هیئت حاکمه (ناقد نبودن احزاب)	۴۰	پیشینه فرهنگ اجتماعی فرد گرا و انزوا طلب
۱۳	توسل هیئت حاکمه به مردم و توده بجای تکیه بر احزاب،	۴۱	شکل گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب تاکنون
۱۴	عدم احساس نیاز هیئت حاکمه به احزاب	۴۲	شکل گیری احزاب بر اساس نیاز فرد و نه جامعه
۱۵	عدم اتفاق نظر هیئت حاکمه در باب ضرورت وجود احزاب احزاب.	۴۳	وجود ساختار قبیله‌گی در تاریخ ایران،
۱۶	عدم حضور گیری و نشر افکار توسط احزاب	۴۴	توده وار بودن جامعه ایرانی
۱۷	جناح بندی	۴۵	ضعف جامعه مدنی در ایران
۱۸	رجحان نهادهای غیر حزبی در عرصه سیاست کشور	۴۶	جدایی و بیگانگی نخبگان حزبی از مردم و بدنه جامعه
۱۹	نجام وظایف نقش حزب توسط گروه های نفوذ در ایران	۴۷	وابستگی حیات احزاب به حیات افراد
۲۰	وجود پیشینه تاریخی استبداد در ایران	۴۸	ریشه نداشتن احزاب در جامعه
۲۱	پیشینه سرکوب احزاب توسط هیئت حاکمه	۴۹	عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی
۲۲	وجود ابهام در قانون فعالیت احزاب	۵۰	نبود فرهنگ مشارکت سیاسی در کشور
۲۳	عدم شکلگیری مطبوعات به عنوان ارگان های حزبی	۵۱	وجود روحیه حذف بجای رقابت در فرهنگ سیاسی
۲۴	عدم هماهنگی در توسعه سیاسی با توسعه اقتصادی،	۵۲	نبود اقبال عمومی به احزاب سیاسی و بی اعتمادی به آنها
۲۵	تدام نظام اقتصادی دولتی	۵۳	نبود تربیت سیاسی
۲۶	وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی	۵۴	مشروعیت دینی شناور احزاب (نگاه سلبی و ایجابی دین به فعالیت حزبی)
۲۷	فقدان منابع مالی مستقل در احزاب و وابستگی به یارانه ای دولتی	۵۵	حاکم بودن روحیه حذف بجای رقابت بر رفتار احزاب در ایران
۲۸	نبود فرهنگ مشارکت سیاسی در کشور	۵۶	وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور

۲.۴ گام دوم: شناسایی نهایی پیشران‌های کلیدی

در این مرحله به منظور شناسایی نهایی پیشران‌های کلیدی و مؤثر در فعالیت احزاب سیاسی در کشور از تحلیل عاملی اکتشافی استفاده می‌شود. به این ترتیب که پیشران‌های مؤثر بر اساس سهم واریانس مشخص می‌شوند. برای این منظور پیشران‌ها از طریق پرسشنامه مورد ارزیابی قرار می‌گیرند. به این صورت که هر یک از خبرگان، با استفاده از طیف لیکرت درجه ۳ مشخص نمودند که هر یک از پیشران‌های اثر گذار بر فعالیت حزبی در ایران تا چه حد دارای اهمیت است. عدد ۱ نشانه اهمیت پایین و عدد ۳ نشانه اهمیت بالای عامل می‌باشد. پیشران‌های مشترک از دیدگاه خبرگان در دسته‌های مشترک طبقه بندی شده و در نهایت با عناوینی که معرف کلیه ویژگی‌های پیشران‌ها طبقه بندی شده در آن دسته باشد نام‌گذاری می‌شوند. لازم به ذکر است که به منظور شناسایی خبرگان و تعیین نمونه آماری از روش گلوله برفی استفاده شده است. این ترتیب که تعداد ۲۵ خبره که بیشترین فراوانی تکرار را در دوره‌های مختلف پرسش داشتند به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. در نهایت با توجه به آراء خبرگان، پیشران‌های اولیه در دسته‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، نهادی و ویژگی‌های شخصی - فردی تقسیم شده است و با توجه تحلیل عاملی صورت گرفته ۱۰ متغیر به عنوان پیشران‌های کلیدی و مؤثر شناسایی شده‌اند:

۱.۲.۴ جناح‌بندی (Factionalism)

منظور از جناح‌بندی^۲ این است که درباره مسائل اساسی سیاسی، اقتصادی، فرهنگی اختلاف نظرهایی در حاکمیت وجود دارد که در طول زمان باعث شده است تا دیدگاه‌های نزدیک به هم حول یک محور گرد آیند. جناح‌های سیاسی فاقد ویژگی یک حزب سیاسی هستند. زیرا احزاب اساسنامه و مرامنامه دارند، در حالیکه جناح‌ها اساسنامه و مرامنامه ندارند. احزاب سیاسی دارای برنامه عمل مدون هستند و کادر سازی می‌کنند در حالیکه جناح‌ها برنامه عمل مدونی ندارند و می‌توان در طول زمان موضوعی متفاوت از آنها مشاهده کرد. احزاب شبکه‌های گسترده در سراسر کشور دارند که با به سازمان‌های مرکزی خود ارتباط دارند. اما جناح‌ها چنین شبکه‌هایی را نداشته و متمرکز عمل می‌کنند. احزاب به دنبال کسب قدرت هستند ولی جناح‌ها به دلیل اینکه شرایط و کادر لازم را ندارند تنها به دنبال اثر گذاری بر قدرت هستند. احزاب از سیاست‌های مشخص پیروی می‌کنند اما جناح‌ها بیشتر به صورت طیف فکری عمل می‌کنند و درون آنها می‌توان گرایش‌های مختلف را مشاهده کرد. در زمینه سیاسی ایران

پسانقلاب، جناح یعنی گروه بندی‌ها یا صورت بندی‌هایی سیاسی که در قالب سازمان‌هایی در یک نظام شبه حزبی (party-Pesud) عمل می‌کنند. این سازمان‌ها ناهمگونند و در بهترین حالت شامل ائتلاف‌هایی آزاد، شکننده و گذرا از گروه‌ها و افراد با دیدگاه‌های مشابه هستند که یک ساختار سازمانی منسجم و خط مشی رسمی ندارند (جزینی زاده و دیگران، ۱۳۹۷: ۲۳۹).

مراحل جناح بندی در جمهوری اسلامی ایران به دو دوره قابل تقسیم است: دوره اول را می‌توان جناح‌های برآمده از انقلاب دانست. در این دوره سه جناح مهم در عرصه سیاسی کشور هستند: جناح مذهبی، جناح ملی‌گراها و جناح چپ. اما احزاب و جناح‌ها مذکور پس از فعالیت مؤثر حزب در تثبیت نظام، گذار از مراحل تثبیت نظام فرا رسیده و لذا وجود حزب با کارکردهایی گسترده ضرورت خود را از دست داده و چون مشکل داخلی به صورت جدی نیست ممکن است ادامه حیات حزب دیگر از مناقع و فواید آغاز کار را نداشته باشد و برعکس تحزب ممکن است در شرایط کنونی بهانه‌ای برای ایجاد ائتلاف و دودستگی و موجب خدشه در وحدت و انسجام ملت گردد و حتی نیروها را صرف مقابله با یکدیگر و ختنی سازی کند (نقیب زاده و سلیمانی، ۱۳۸۸: ۳۵۸-۳۵۹).

۲.۲.۴ عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی

احزاب سیاسی به مثابه حلقه میانجی و بخش اصلی جامعه مدنی در دسته بندی تقاضاها و حمایت‌ها و هدایت آنها به سمت مجاری تصمیم‌گیری نقشی مهم بر عهده دارند و از این طریق باعث مشروعیت حکومت‌ها می‌شوند و به عنوان نهادی برخاسته از متن جامعه و واسط میان مردم و حاکمیت، به انتقال خواسته‌ها و مطالبات جامعه و طبقه ذی‌نفعی که از آن شکل یافته‌اند، می‌پردازند (یزدی، ۱۴۰۰).

عدم ارتباط احزاب با شهروندان باعث می‌شود که احزاب در طی زمان به اولویت‌ها و برنامه‌هایشان، سامان و ساختار نداده و از طرف دیگر رفتار رأی‌دهی مردم از قانده مندی چندانی برخوردار نباشد. در این حالست که ریشه قوی احزاب در جامعه به قاعده مند شدن رفتار رأی‌دهندگان و در نتیجه نهادینه شدن نظام حزبی کمک کند (دلفروز، ۱۳۹۰: ۱۰). از آنجائی که احزاب عملکرد خوبی نداشته و نتوانسته‌اند بعنوان یک نهاد قدرتمند و تأثیرگذار در جامعه مطرح شوند مردم نسبت به احزاب ذهنیت منفی پیدا کرده‌اند لذا هنوز این

احساس در مردم ایجاد نشده که تشکیل یک حزب و عضویت در آن می تواند در بهبود اوضاع و شرایط سیاسی، اقتصادی و... مؤثر باشد (زیباکلام و مقتدایی، ۱۳۹۳: ۲۱).

۳.۲.۴ ضعف تربیت سیاسی

عدم قدمت طولانی و تجربه ناموفق احزاب در ایران موجب شده است که انباشت تفکر سیاسی و حزبی صورت نگیرد. در میان ایرانیان و در فرهنگ ما فعالیت جمعی و گروهی جایگاه مناسبی ندارد. فردیت در معنای منفی آن، تبدیل شدن اختلافات فکری به اختلاف شخصی، هیجانی و احساسی عمل نمودن، عدم پذیرش یکدیگر و آستانه پایین تحمل باعث شده تا تمایل زیادی به جمع گریزی ایجاد و براحتی هر گروه متلاشی یا دچار انشعاب گردد. عدم تعمیق فرهنگ حزبی و استنباط منفی از آن به گونه ای است که عضویت در یک حزب و یا حزبی بودن دارای بار منفی است. به طوریکه «فرا جناحی» بودن بعنوان یک ارزش مثبت تلقی می شود و لذا برخی نخبگان و فعالان سیاسی کشور یکی از افتخارات خود را «حزبی نبودن» می دانند (زیباکلام و مقتدایی، ۱۳۹۳: ۲۰).

۴.۲.۴ وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی

اتکا به درآمدهای نفتی باعث می شود که نظام سیاسی خود را ملزم به کسب موافقت و رضایت گروه های سیاسی ننموده و بالتبع چون به جامعه وابسته نیست، معمولاً نقشی برای گروه ها و تشکل ها و نهادهای برآمده از آن نیز قائل نیست و حتی به تشکیل گروه های تحت الحمایه و وابسته به خویش اقدام می کند مانند آنچه در دوره پهلوی که سبب شکل گیری یک دولت مطلق العنان و خودکامه گردید. در دوره پس از انقلاب اسلامی تاکنون نیز به رغم فاصله گرفتن از فضای استبدادی اما به دلیل تداوم اتکا بر رانت نفت، تضعیف بخش خصوصی تداوم یافته و ما شاهد یک جامعه مدنی ضعیف و عملکرد ضعیف تر احزاب سیاسی هستیم (اخوان کاظمی، ۱۳۸۸: ۱۹۵-۱۹۶).

۵.۲.۴ فقدان منابع مالی مستقل در احزاب

یکی از اصلی ترین دغدغه های فعالیت حزبی در ایران، نحوه تأمین منابع مالی و هزینه های سرسام آور این تشکیلات است به دلیل ضعف فرهنگ حزبی و دیگر دلایل بسیار دیگر،

کمک‌های داوطلبانه مردمی عملاً وجود ندارد. در نتیجه خانه احزاب به لحاظ مالی از خوداتکایی بسیار ضعیفی برخوردار است: دایر بون شعب فعال در شهرهای مختلف، پرورش و به‌کارگیری کادر اداری و سیاسی حرفه‌ای، برگزاری جلسات منظم، فعالیت‌های آموزشی و تبلیغاتی مستمر در جهت ترویج آرمان‌ها و برنامه‌های سازمان به منابع مالی مناسب نیاز دارد. اما اکثراً مشاهده می‌شود که، اکثر قریب به اتفاق احزاب کشور در این جنبه‌ها به شدت ضعیف‌اند. از سوی دیگر وجود این نقیصه باعث می‌شود که نهاد مذکور برای رسیدگی به امور خود به کانون‌های قدرت و ثروت نزدیک و استقلال خود را از دست دهد و از سوی دیگر مورد نقد و پیگرد قوه قضایه کشور قرار گیرد.

۶.۲.۴ وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور

ساختار فرهنگی جامعه ایرانی، متأثر از سلطه دیرپای استبداد، حاکمیت مطلقه فردی و آموزه‌های سستی مبتنی بر مطلق‌گرایی، تقسیم مقولات به خیر و شر، سیاه و سفید و صفر و صد نگرستن به افراد، افکار و اعمال بوده است که با تشدید فضای بدبینی و روح فردگرایی که در مابینت با نسبی‌گرایی، تسامح و مدارا در راستای برخورد مسالمت‌آمیز سیاسی و حزبی به شدت تأثیرگذار بوده است. علاوه بر این خصلت‌های عشیره‌ای و خویشاوند سالاری احزاب در حاضر نیز مانع از رشد ضابطه‌گرایی و شایسته‌سالاری و کسب توفیق لازم برای این نهادها شده است (اخوان کاظمی، ۱۳۸۵: ۲۴۰-۲۴۱).

۷.۲.۴ فقدان پابندی به قانون و فرهنگ مدارای سیاسی در کشور

خلقیات نخبگان سیاسی ایرانی در در تاریخ سیاسی معاصر به نحو چشمگیری آکنده از عنصر آمریت و تحکم و قیام مآبی نسبت به مردم بوده و اصلاحات و دگرگونی‌های اجتماعی و ادواری دمسازگرایانه و تجدد مآبانه نیز هیچگونه تأثیری بر رفتار و کردار آنان برجای نگذارده است؛ این نوع رفتار و نگرش باعث شده که نخبگان به مردم به عنوان صغیر که نیاز به قیام دارند و قادر به تشخیص مصلحت خود نیستند نگاه نمایند، اولاً فرهنگ اعتنا به قانون بوده است و همین آفت، زمینه‌ها و بسترهای لازم ایجاد تشکل‌های سیاسی و رقابت سالم حزبی را از بین برده است. همچنین قانون‌گریزی و اتکا به فرهنگ آمریت با مطلق‌گرایی و جزم‌اندیشی و انقیاد طلبی متناسب بوده و در تقابل با تساهل و مدارای سیاسی - به عنوان یکی از اساسی‌ترین قواعد بازی در رقابت‌های سیاسی قواعد بازی در رقابت‌های سیاسی -

می‌باشد. این در حالی است که تساهل، به تحقق قانون، تشویق و ترغیب مردم به گفت‌وگوی منطقی و ایجاد فضای عقلانی و تبادلات سالم بین الاذهانی آرا و سلاطین سیاسی کمک می‌کند و از ضروری‌ترین معادلات کارآمدی احزاب می‌باشد (تبریزنیا، ۱۳۹۰: ۲۶۸).

از آنجا که قانون نتیجه اراده اجتماعی و معطوف به آگاهی یک ملت است لذا فقدان قانون و یا ضعف قانون‌گرایی در هر جامعه نشانگر توسعه نیافتگی انسانی اجتماعی بوده و نمایان‌گر بقای حاکمیت بدوی و قبیله‌ای می‌باشد. بدیهی است اجرای قانون، ضامن قاعده مندی و سلامت رقابت‌های سیاسی و حزبی خواهد بود. این در شرایطی است که از دیرباز مشکل ایرانیان در یک کلمه یعنی قانون خلاصه می‌شده و این مشکل در فضای فعالیت‌های حزبی خود را نشان داده است (اخوان کاظمی، ۱۳۹۶: ۲۹۳).

۸.۲.۴ رجحان منافع فردی بر منافع ملی در فرهنگ سیاسی کشور

حیات احزاب در وابسته به حیات رهبر یا مؤسس حزب بوده است. تشکیل حزب بر اساس منافع فردی، نه نیاز جامعه و علاقمند رهبران احزاب، به انحصاری ساختن قدرت نزد خود انجامیده است، تا بسیاری از احزاب در ایران از تعقیب سیاست‌هایی به منظور نهادینه ساختن حزب نظیر فعال کردن بخش آموزش حزب برای کادر سازی، تشکیل مجمع‌های سالیانه و نقد عملکرد خود و غیره غافل بمانند. بدیهی است که حیات چنین احزابی به مؤسس یا رهبر حزب وابسته باشد (مسعودنیا، ۱۳۸۲: ۱۴۷).

۹.۲.۴ شکل‌گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب

تاکنون

به علل چندی فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی از دوره جنگ به بعد کاهش چشم‌گیری پیدا کرد. به ویژه از این منظر که بینشی جدیدی بر جامعه حاکم گشته بود که ترویج فعالیت حزبی را با تردید مواجه ساخته بود. این بینش اگرچه جدید اما از زمینه‌ها ریشه‌های عمیق اعتقادی و جهان‌بینی اسلامی سرچشمه می‌گرفت. بر اساس این بینش تمام پدیده‌ها و جبهه‌ها به دو جناح حق و باطل تقسیم می‌شوند. بر اساس این بینش بر اساس این بینش خط نبرد حق و باطل از ازل آغاز و تا ابد ادامه دارد. این خط در همه جوامع و در همه طول تاریخ بشریت وجود داشته و خواهد داشت. در طرف سپاه کفر و شرک و طاغوت و در طرف

دیگر پیروان ایمان و خدا و قران قرار دارند. یک طرف حق و طرف دیگر باطل و راه سومی در میان نیست. یک طرف امپریالیسم و یک طرف جمهوری اسلامی. در قلمرو داخلی نیز معیار معیار شناخت حق و باطل افراد و گروه‌ها با همیت معیار تقسیم می‌شود.

۱۰.۲.۴ شکل‌گیری و تداوم بینش مطلق‌انگاری در فرهنگ سیاسی کشور

در میان نخبگان ما این انعطاف‌پذیری وجود ندارد. هر فرد یا گروهی افکار و علایق و سلایق خود را بی‌نظیر، بی‌نقص و خطاپذیر می‌داند. ریشه بسیاری از اختلافات جناحی در این نکته نهفته است که هر گروهی طرز فکر خود را کاملاً سفید و طرز فکر رقیب را کاملاً سیاه می‌بیند. گسترش این فرهنگ و تداوم آن در تاریخ سیاسی ایران، نقد ناپذیری و بی‌اعتنایی به اندیشه‌های مخالف را به دنبال داشته است. از جمله ویژگی‌های نخبگان ما بی‌اعتمادی نسبت به دیگران است. فعالیت در یک و ترجیح می‌دهند سکون محیط ناامن و احساس ناامنی، خطرناپذیری برنامه‌ریزی برای توسعه و تأسیس تشکل‌هایی مانند احزاب را بالا می‌برد. گاهی اوقات نخبگان احساس می‌کنند که هزینه کار کردن بسیار بالاست و ترجیح می‌دهند سکون را بر هرگونه حرکت جایگزین کنند. البته احساس بی‌اعتمادی و ناامنی در فرهنگ سیاسی ایران دارای قدمت و پیشینه است که دلایل آن ذکر شده است (تبریزینیا، ۱۳۹۰: ۲۷۰-۲۷۱).

۳.۴ گام سوم: برگزاری پنل خبرگان برای شناسایی اثرات متقابل متغیرها

در این مرحله یک ماتریس 10×10 برای شناسایی اثرات متقابل متغیرها تعریف شد و از خبرگان خواسته شد تا با امتیاز دهی از $p=0$ چگونگی تاثیر گذاری یک معیار بر معیار دیگر را مشخص نمایند. مطابق شیوه پیشنهادی گوده و دورانس برای تحلیل میک مک، این ماتریس از نوع شدت دار بود به این معنا که روابط بین پیشران‌ها به این ترتیب بود که اگر ارتباطی به دو متغیر وجود نداشت امتیاز ۰ و اگر تأثیر I بر J ضعیف باشد امتیاز ۱ و اگر تأثیر I بر J متوسط باشد امتیاز ۲ و اگر تأثیر I بر J قوی باشد امتیاز ۳ و اگر تأثیر I بر J محتمل باشد و نه قطعی باشد علامت P^3 انتخاب می‌شود. برای تکمیل این ماتریس، پنل خبرگان برگزار شد. در این پنل تعداد محدودی از کارشناسان با حضور در جلسات به بحث و ابراز نظر درباره اثرات متغیرها بر یکدیگر پرداختند. به دلایلی همچون عدم دسترسی به تمامی خبرگان یا عدم تمایل به همکاری استفاده از آراء همه خبرگان فراهم نبود. لذا در این پژوهش پس از

شناسایی نهایی پیشران های کلیدی فعالیت احزاب سیاسی کشور از ۱۵ نفر از خبرگان و به منظور نهایی کردن این پیشران ها از ۵ نفر از خبرگان استفاده شده است.

۴.۴ گام چهارم: تحلیل آماری و نرم‌افزاری ماتریس اثرات متقابل

با شکل گیری ماتریس اثرات متقاطع که هر خانه آن مقادیر ۳، ۲، ۱، ۰ دارا بود، امکان ورود به مرحله چهارم فراهم شد. در این مرحله تحلیل نرم افزاری با به کارگیری روش های مختلف تحلیل متقاطع از جمله تحلیل ساختاری و استفاده از نرم افزار میک مک ۱۰ متغیر شناسایی شده در مرحله قبل در قالب یک جدول در دو ستون افقی و عمودی و بصورت دو به دویی با یکدیگر مقایسه می شوند. خروجی های روش تحلیل ساختاری را می توان به سه دسته تقسیم کرد: نخست براساس ماتریس تأثیرات مستقیم؛ این ماتریس روابط مستقیم بین متغیرهای یک سیستم را توصیف می کند. دوم: براساس محاسبه اثرات غیرمستقیم؛ ماتریسی متناظر با ماتریس تأثیرات مستقیم که توسط تکرار پی در پی تقویت شده است، می باشد.

۵.۴ گام پنجم: رسم نقشه تأثیرات

ماتریس تحلیل ساختاری در واقع ماتریسی متقارن است که شناسه I و J آن مترادف با شناسه J و I است. به بیان ساده، اگر شناسه سطر چهارم این ماتریس معرف متغیر هسته ای باشد، شناسه ستون چهارم این ماتریس نیز معرف همین متغیر است. بنابراین، با جمع کردن سطری، ستونی و مقیاس بندی محورهای مختصات، به هر متغیر می توان امتیازی سطری و ستونی اختصاص داد و آن را در فضای دوبعدی مکان یابی کرد. جمع سطری معرف تأثیرگذاری یک متغیر بر همه متغیرهای دیگر و جمع ستونی معرف میزان تأثیرپذیری یا وابستگی متغیر به همه متغیرهای دیگر است. بنابراین، هریک از مسائل یا متغیرها در فضای دوبعدی در نمودار چهاربخشی قابل مکان‌یابی خواهند بود. بسته به اینکه جمع مقادیر ماتریسی در کدام ناحیه نمودار قرار بگیرند، می توان چهار دسته متغیر را شناسایی کرد (مولایی و طالبیان، ۱۳۹۵: ص ۲۱). این نقشه را می توان برای ماتریس اثرات مستقیم، اثرات غیرمستقیم و اثرات احتمالی با همین رویکرد ترسیم کرد. در پژوهش سلمانی و همکاران (۱۳۹۵) چهار دسته متغیرها بدین شرح توصیف شده اند:

۱.۵.۴ پیشران‌های تاثیرگذار

این پیشران‌ها بیشتر تاثیرگذار بوده و کم‌تر تاثیر پذیر می‌باشند. این پیشران‌ها پیشران‌های ورودی محسوب می‌شوند. در میان این پیشران‌ها، عموماً پیشران‌های محیطی دیده می‌شوند، که به شدت بر سیستم تاثیر می‌گذارند. این پیشران‌ها عموماً توسط سیستم قابل کنترل نیستند، زیرا خارج از سیستم قرار دارند و بیشتر به عنوان عواملی از ثبات عمل می‌نمایند.

۲.۵.۴ پیشران‌های دو وجهی

این پیشران‌ها، همزمان بصورت بسیار تاثیر پذیر و بسیار تاثیرگذار، عمل می‌نمایند. این پیشران‌ها در قسمت شمال شرقی نمودار قرار می‌گیرند و طبیعت این پیشران‌ها با عدم پایداری آمیخته است، زیرا هر عمل و تغییری روی آنها، واکنش و تغییری بر دیگر پیشران‌ها را بدنبال دارد.

۳.۵.۴ پیشران‌های تاثیرپذیر یا وابسته

پیشران‌های وابسته در قسمت جنوب شرقی نمودار قرار دارند و تاثیر گذاری پایین و تاثیرپذیری بسیار بالایی دارند. بنابراین نسبت به تکامل پیشران‌های تاثیرگذار و دووجهی، بسیار حساس هستند. چنانچه در نمودار نیز نشان داده شده است، این پیشران‌ها خروجی سیستم هستند.

۴.۵.۴ پیشران‌های مستقل و مستثنی

این پیشران‌ها از سایر پیشران‌های سیستم تاثیر نپذیرفته و بر آنها تاثیر هم ندارند. این پیشران‌ها در قسمت جنوبی نمودار قرار گرفته و ارتباط بسیار کمی با سیستم دارند، زیرا نه باعث توقف یک متغیر اصلی و نه باعث تکامل و پیشرفت یک متغیر در سیستم می‌شوند.

۵.۵.۴ پیشران‌های تنظیمی

این متغیرها در نزدیکی مرکز ثقل نمودار قرار دارند و می‌توانند به صورت اهرم ثانویه، اهداف ضعیف و یا پیشران‌های ریسک ثانویه عمل نمایند (سلمانی و همکاران، ۱۳۹۵: ص ۱۲).

۵. بحث و نتیجه گیری

در این مرحله به منظور شناسایی و بررسی ارتباط بین پیشران ها و مشخص نمودن چگونگی تأثیرگذاری یک متغیر بر متغیر دیگر، با استفاده از نرم افزار میک مک ۱۰ متغیر شناسایی شده در مرحله قبل در قالب یک جدول در دو ستون افقی و عمودی و بصورت دو به دویی با یکدیگر مقایسه می شوند.

۱.۵ رسم ماتریس تاثیرات مستقیم (Matrix of Direct Influence)

برای این منظور لازم است تا برای ورود داده ها به نرم افزار میک مک از اعداد صحیح (۰ تا ۳) که نشاندهنده کیفیت تأثیر گذاری متقابل عوامل است استفاده شود.

جدول ۵-۱) ماتریس تأثیرات مستقیم عوامل تأثرگذار در فعالیت احزاب سیاسی در ایران

	جناح بندی بجای تحزب	عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی	نبود تربیت سیاسی	وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی	فقدان منابع مالی مستقل	وجود امریت و قانون گریزی در فرهنگ سیاسی کشور	فقدان پایداری به قانون و فرهنگ مدارا در فرهنگ سیاسی کشور	رجحان منافع فردی بر منافع ملی در فرهنگ سیاسی کشور	شکل گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب	شکلگیری و تداوم پیش مطلق انگاری در فرهنگ سیاسی کشور
جناح بندی بجای تحزب	-	2	0	2	0	2	2	1	1	3
عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی	۲	-	3	2	3	0	0	2	0	0
نبود تربیت سیاسی	۰	۱	-	3	3	3	3	3	3	3
وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی	۰	۱	۳	-	3	3	1	2	0	0
فقدان منابع مالی مستقل در احزاب	۱	۳	۳	۲	-	0	0	0	0	0

شناسایی پیشران‌های فعالیت حزبی در ایران آینده ... (زهره همتی و دیگران) ۱۴۹

وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور	۱	۰	۳	۳	۱	-	۳	۳	۳	۳
فقدان پابندی به قانون و فرهنگ مدارای سیاسی در کشور	۲	۱	۳	۳	۱	۳	-	۳	۲	۳
رجحان منافع فردی بر منافع ملی در فرهنگ سیاسی کشور	۲	۲	۳	۲	۲	۳	۳	-	۳	۳
شکل‌گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب	۱	۱	۳	۱	۰	۳	۳	۱	-	۳
شکل‌گیری و تداوم بیش مطلق انگاری در فرهنگ سیاسی کشور	۱	۱	۳	۲	۰	۳	۳	۳	۳	-

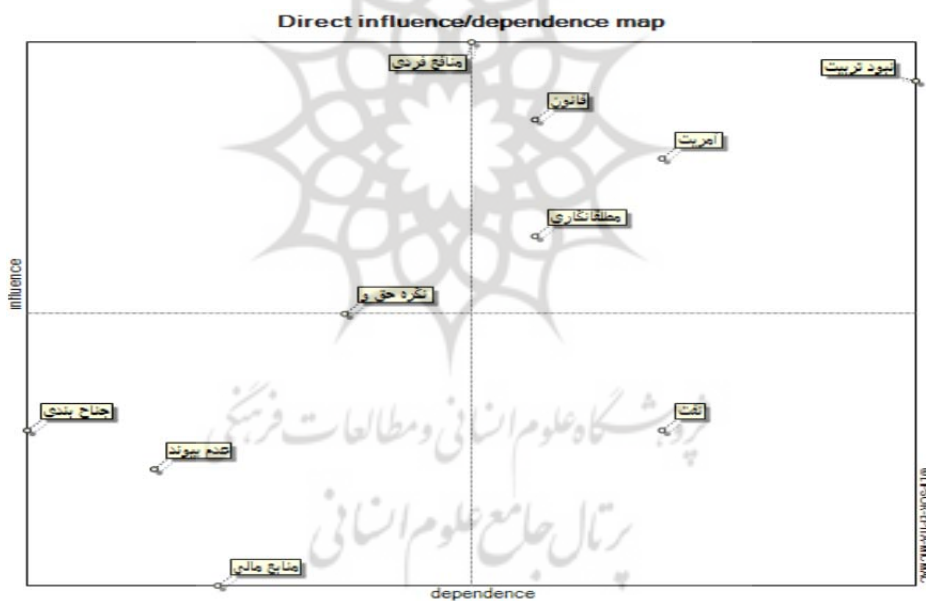
از آنجا که ماتریس فوق نمایانگر تأثیرات سطر بر ستون است بنابراین اعداد درج شده در هر سطر نشان‌دهنده میزان تأثیرگذاری عامل مربوطه بر خود و سایر عوامل است و بالتبع اعداد درج شده در هر ستون نشان‌دهنده میزان تأثیرپذیری عامل مذکور است. مجموع این اعداد در سطر و ستون، در جدول ذیل نمایش داده شده است.

جدول ۵-۲) جدول مجموع مقادیر تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم عوامل تأثرگذار در فعالیت احزاب سیاسی در ایران

ردیف	پیشران‌ها	نمره کلی به ازای سطرها	نمره کلی به ازای ستون‌ها
1	جناح بندی بجای تحزب	13	10
2	عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی	12	12
3	نبود تربیت سیاسی	22	24
4	وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی	13	20
5	فقدان منابع مالی مستقل	9	13
6	وجود آمریت و خودمحوری در فرهنگ سیاسی کشور	20	20
7	فقدان پابندی به قانون و مدارای سیاسی در فرهنگ سیاسی کشور	21	18
8	رجحان منافع فردی بر منافع جمعی در فرهنگ سیاسی کشور	23	17
9	شکل‌گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب	16	15
10	شکل‌گیری و تداوم بیش مطلق انگاری در فرهنگ سیاسی کشور	18	18
	جمع	167	167

همانطور که در توضیحات بیان شد داده‌هایی که در سطر درج می‌شوند میزان تأثیرگذاری و داده‌هایی که در ستون درج می‌شوند میزان تأثیرپذیری عوامل را در ماتریس اثرات متقابل نشان می‌دهد. بر همین مبنا با مشاهده دوباره ماتریس فوق در می‌یابیم که عامل درج شده در ردیف شماره ۸ یعنی تداوم روحیه رجحان منافع فردی بر منافع جمعی در فرهنگ سیاسی کشور به عنوان اثرگذارترین عامل در فعالیت احزاب سیاسی در ایران شناسایی شده است و در

ادامه عامل ردیف ۳ یعنی نبود تربیت سیاسی مناسب در خصوص فعالیت سیاسی حزبی و وجود فرهنگ آمریت و روحیه خودمداری در فرهنگ سیاسی عمومی جامعه در ردیف ۶ در مرتبه دوم و سوم اثرگذارترین عوام موثر در فعالیت حزبی شناسایی و معرفی شده اند. در خصوص میزان تأثیر پذیری عوامل از یکدیگر که در داده های مربوط به ستون آورده شده است مشاهده می شود که اینبار عامل ستون شماره ۳ یعنی نبود تربیت سیاسی دارای بیشترین تأثیر پذیری از مجموع عوامل نامبرده است و که خود نمایانگر تمرکز بر این مقوله در مباحث آموزشی، پژوهشی و سیاستگذاری های حزبی است. در ادامه وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی در ستون ۴ و وجود روحیه آمریت و خودمحوری در فرهنگ سیاسی کشور در ردیف ۶ در یک سطح دارای تأثیر پذیری بوده که حاکی از نقش کلیدی این عوامل در بین عوامل مؤثر در فعالیت احزاب سیاسی در ایران است. در نقشه ذیل کیفیت عوامل مختلف در مناطق چهارگانه نمایش داده شده است:

نقشه ۵-۱) نقشه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم عوامل تأثیرگذار در فعالیت احزاب سیاسی در ایران

براساس نمودار فوق؛ در ناحیه شمال غربی نمودار مربوط به پیشران های تأثیر گذار، عامل شماره ۸ در جدول عوامل ۱۰ گانه تأثیرگذار در فعالیت حزبی در ایران یعنی رجحان منافع فردی بر منافع ملی در فرهنگ سیاسی کشور به عنوان متغیری با بیشترین تأثیرگذاری در

عملکرد احزاب سیاسی در ایران شناسایی شده است و همچنین کمترین تأثیر پذیری را در بین عوامل ۱۰ گانه داراست.

در ادامه در ناحیه شمال شرقی مربوط به پیشران‌های دوجهی (ریسک - هدف) عامل شماره ۷ یعنی فقدان پایداری به قانون و ضعف فرهنگ مدارای سیاسی در کشور به عنوان متغیر دوجهی هم زمان به صورت بسیار تأثیرگذار و بسیار تأثیرپذیر عمل می نماید. در همین ناحیه با توجه به نزدیکی عاملان شماره ۳، شماره ۶ و شماره ۱۰ که به ترتیب عبارتند از نبود تربیت سیاسی، وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور و شکلگیری و تداوم بینش مطلق‌انگاری در فرهنگ سیاسی کشور، به خط قطری ناحیه این ناحیه، به دلیل ماهیت ناپایدارشان، دارای ظرفیت بسیار بالایی جهت تبدیل شدن به عوامل کلیدی تأثیرگذار در فعالیت احزاب سیاسی در ایران هستند و به عنوان متغیرهای ریسک شناسایی می شوند.

بر اساس نمودار فوق، در ناحیه جنوب غربی مربوط به پیشران‌های مستقل و اهرمی ثانویه، - که دارای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری پایینی هستند - عامل شماره ۱: جناح بندی بجای تحزب، عامل شماره ۲: عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی و عامل شماره ۵: فقدان منابع مالی مستقل در احزاب در این ناحیه واقع شده اند. در این میان، عوامل شماره ۱ و ۲ به دلیل قرارگرفتن در بالای خط قطری به عنوان پیشران‌های اهرمی ثانویه شناخته شده و از این رو با وجود مستق بودن، بیش از اینکه تأثیر پذیر باشند، تأثیر گذارند و در عملکرد فعالیت احزاب سیاسی مؤثر شناخته می شوند. در نهایت عامل شماره ۵، به عنوان یک متغیر مستقل بی تأثیر باقی می ماند.

در ناحیه جنوب شرقی نمودار، مربوط به پیشران‌های تأثیرپذیر یا وابسته - که دارای تأثیرگذاری پایین و تأثیرپذیری بالا هستند - عامل شماره ۴ یعنی وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی واقع شده است.

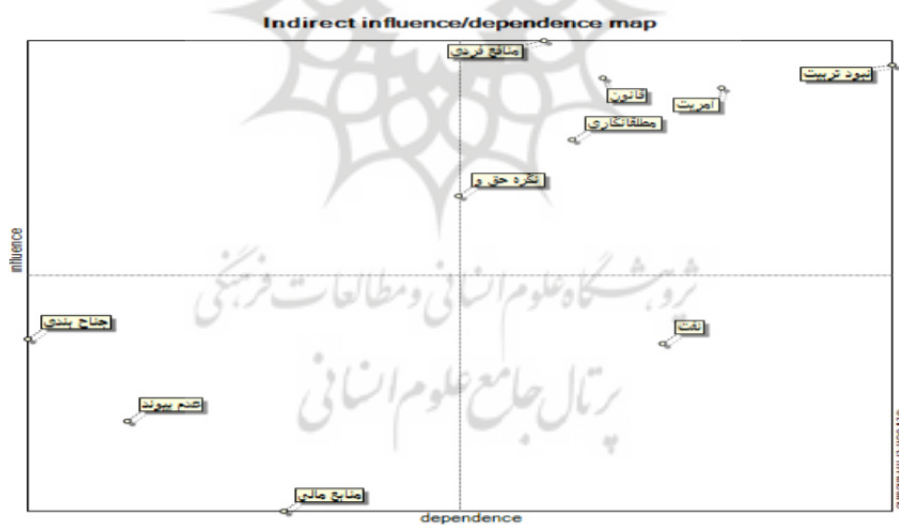
در پایان، در ناحیه مرکز ثقل نمودار، عامل شماره ۹ یعنی شکل‌گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب قرار دارد که می تواند به صورت اهرم ثانویه، اهداف ضعیف و یا پیشران‌های ریسک ثانویه عمل نمایند.

- ماتریس‌های تأثیرات غیر مستقیم (Indirect impact matrices)

این ماتریس و نقشه متناظر با آن به ترتیب در اشکال ذیل نمایش داده شده است.

جدول ۵-۳) جدول مجموع مقادیر تأثیرگذاری و تأثیرپذیری غیر مستقیم عوامل تأثیرگذار در فعالیت احزاب سیاسی در ایران

ردیف	پیشران ها	نمره کلی به ازای سطرها	نمره کلی به ازای ستون ها
1	جناح بندی بجای تحزب	3993	2833
2	عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی	3223	3319
3	نبود تربیت سیاسی	6563	7059
4	وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی	3950	5936
5	فقدان منابع مالی مستقل	2378	4084
6	وجود آمریت و خودمحوری در فرهنگ سیاسی کشور	6348	6224
7	فقدان پابندی به قانون و مدارای سیاسی در فرهنگ سیاسی کشور	6442	5644
8	رجحان منافع فردی بر منافع جمعی در فرهنگ سیاسی کشور	6792	5356
9	شکل گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب	5335	4938
10	شکل گیری و تداوم بینش مطلق انگاری در فرهنگ سیاسی کشور	5862	5493
	جمع	167	167

نقشه ۵-۲) نقشه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری غیر مستقیم عوامل تأثیرگذار در فعالیت احزاب سیاسی در ایران

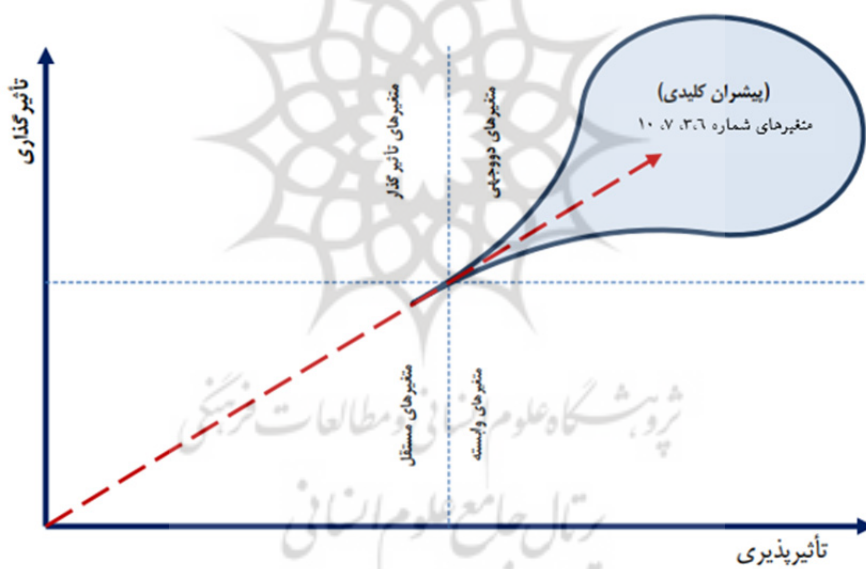

همانطور که از پراکندگی پیشران‌ها در گراف فوق نمایان است، عامل شماره ۷ یعنی فقدان پای‌بندی به قانون و فرهنگ مداری سیاسی در کشور از یک سو به عنوان متغیری با بیش‌ترین تأثیرگذاری، به شکل غیرمستقیم بر عامل شماره ۳ یعنی نبود تربیت سیاسی گذاشته است و از سوی دیگر در ارتباط با عامل شماره ۶ به طور غیر مستقیم تأثیر می‌پذیرد. همچنین عامل شماره ۳ خود به طور غیرمستقیم تحت تأثیر حداکثری عامل شماره ۸ یعنی رجحان منافع فردی بر منافع ملی در فرهنگ سیاسی کشور می‌باشد که عوامل شماره ۳ و ۶ از آن تأثیر می‌پذیرند. و در ادامه عامل شماره ۳ در ارتباط با عامل شماره ۶ یعنی وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور، دارای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بیش از سایر عوامل هستند و دو وجهی تلقی می‌شوند و در ادامه در ارتباط با عامل شماره ۴ یعنی وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی، اسباب تأثیرپذیری این عامل از خود می‌باشد و در رابطه با عامل شماره ۱۰ یعنی شکل‌گیری و تداوم بینش مطلق‌انگاری در فرهنگ سیاسی کشور دارای تأثیرپذیری می‌باشد. بر اساس گراف، عوامل شماره ۷ و ۸ دارای تأثیرات حداکثری هستند که در تعامل با عامل شماره ۳ سیستم را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند. در ادامه در جدول ذیل تأثیرات غیر مستقیم هر یک از عوامل در ارتباط متقابل آنها با هم نمایش داده شده است.

در هر سیستمی مجموعه‌ای از عوامل در تعامل با هم مسئولیت ایجاد تعادل در سیستم را بر عهده دارند به نحوی که امکان انجام کارویژه‌های سیستم به شکلی مطلوب فراهم شود. زمانی که سیستم در انجام کارویژه‌های خود با مشکل مواجه می‌شود در واقع عملکرد یکی از عوامل یا مجموعه آنها دچار مشکل شده است. در نتیجه به ازای هر مسئله، با شبکه‌ای از مسائل و تأثیرات متقابل مستقیم و غیرمستقیم روبه‌رو هستیم. مجموعه این اثرات متقابل از طریق روش تحلیل ساختاری قابل شناسایی و عرضه هستند. در این روش بود که با کمک نرم‌افزار میک مک و خروجی آن در تحلیل پیشران‌های تأثیرگذار بر فعالیت سیستم تحزب در ایران، ترکیب میزان اثرگذاری و اثرپذیری پیشران‌ها به چهار دسته تقسیم شدند به این ترتیب که مهمترین متغیرهای تحزب در ایران که بیشترین تأثیرگذاری و تأثیرپذیری را بر سایر متغیرها دارا بودند شامل از نبود تربیت سیاسی، وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور، فقدان پایبندی به قانون و فرهنگ مداری سیاسی در کشور، شکلگیری و تداوم بینش مطلق‌انگاری در فرهنگ سیاسی کشور، شناسایی شدند. از سوی دیگر متغیرهایی وجود شتند که اثرگذاری بسیار بالایی بر سیستم و سایر متغیرها دارا بوده ولی تأثیرپذیری چندانی از متغیرهای درون سیستم نداشتند شامل رجحان منافع فردی بر منافع ملی در فرهنگ سیاسی

کشور و شکل گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب تاکنون. دسته سوم متغیرهایی بودند با اثرگذاری کمتر ولی اثرپذیری بالایی از سیستم. که در اینجا تنها متغیر وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی بود. دسته چهارم از متغیرها نسبت به سه گروه قبلی، اثرگذاری و اثرپذیری کمتری داشتند که شامل جناح بندی، عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی و فقدان منابع مالی مستقل در احزاب می شد.

در پایان باید گفت، نمی توان درباره پایداری سیستم تحزب در ایران به راحتی قضاوت کرد. براساس پویایی سیستم ها، هنگامی که عمده متغیرهای موجود در گراف تأثیرات، پیرامون دو محور اصلی پراکنده شده باشند (پراکندگی L شکل)، سیستم پایدار و درجه تعیین سیستم بالاست اما هنگامی که متغیرها پیرامون خط قطری نقشه سامان گرفته باشد، سیستم تاحدودی ناپایدار است. بر این اساس، قضاوت درباره پایداری سیستم در نمودارهای شکل ۲ ارائه شده است.

شکل ۵-۱) وضعیت پایداری سیستم تحزب در ایران

همان گونه که در شکل ۲ قابل مشاهده است، به نظر می رسد که عمده مسائل ایران در ناحیه گلابی شکل قرار می گیرد که نشان دهنده ناپایداری سیستم است. به این معنا که عمده مسائل، گرایش حرکت به سمت گوشه سمت راست بالای نمودار را دارند که در آن متغیرها

تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بالایی دارند و متغیرهای ناپایدارکننده سیستم محسوب می‌شوند و باید آنها را کنترل کرد. از آنجاکه نرم افزار آماده و الگوریتم آماری از پیش موجودی برای سنجش صحت فرضیات فوق وجود ندارد و شکل‌های فوق به صورت فرضی ترسیم شده است، باید در تفسیر نتایج فوق با احتیاط عمل کرد. با این وجود، به نظر می‌رسد بنا به فرض، امکان دارد که درجه تعیین سیستم تحزب در ایران پایین و ناپایداری آن بالا باشد اما اثبات این گزاره نیازمند پژوهش‌های آتی است.

پی‌نوشت‌ها

۱. طی دهه گذشته تحلیل اثرات متقابل و ماتریسی در آینده پژوهی کاربرد گسترده‌ای پیدا کرده و تحت‌عنوان تحلیل ساختاری و روش میک مک در پژوهش‌های فراوانی استفاده شده است. پیش‌فرض استفاده از این شیوه تحلیل این است که اکثر وقایع و تحولات به نحوی مرتبط با سایر وقایع و مسائل هستند (مولایی و طالبیان، ۱۳۹۵: ۸).
۲. از اصطلاح جناح بندی در سه مفهوم استفاده شده است: به مفهوم گروه بندی در داخل یک حزب سیاسی، به مفهوم گروه بندی در جنگ داخلی، به مفهوم رقابت در داخل یک نظام حکومتی. ما از دو مفهوم نخست و سوم در این پژوهش استفاده کرده ایم.
۳. از آن‌جا که محقق به دنبال تدوین سناریوهای احتمالی تحزب در آینده نیست بنابراین مقدار احتمالی در ماتریس‌ها لحاظ نشده است.

کتاب‌نامه

- اکبری، کمال (۱۳۸۸)، نقش احزاب در سیاست پس از انقلاب اسلامی، فصلنامه علوم سیاسی، سال نوزدهم، (شماره ۴۷): صص ۵۳-۷۷.
- آجرلو، سعید (۱۳۹۴)، *آموزش میک مک: برای استفاده در پروژه‌های سناریونویسی و آینده پژوهی*، تهران، نشر آرنا.
- پلویی، کیوان و فضل‌ی، صفر (۱۳۹۸)، اولویت بندی عوامل موثر بر توسعه صنعت گردشگری سلامت ایران در افق ۱۴۱۴، نشریه گردشگری و توسعه، سال هشتم، (شماره ۳): پیاپی ۲۰، صص ۱-۲۹.
- تبریزینیا، حسین (۱۳۷۷)، *برخی علل ناپایداری احزاب سیاسی در ایران*، مشهد، نشر سیاوش.
- زیبا کلام، صادق (۱۳۹۰)، *ما چگونه ما شدیم؟ ریشه‌یابی علل عقب ماندگی در ایران*، تهران، انتشارات روزنه.

زیباکلام، صادق و مقتدایی، مرتضی (۱۳۹۳)، احزاب سیاسی و نقش آن در توسعه سیاسی ایران: مطالعه موردی انتخابات، فصلنامه علوم سیاسی، دانشگاه آزاد کرج، (شماره ۲۴): صص ۱۰۱-۱۳۲.
سلیمانی، محمد و همکاران (۱۳۹۵)، شناسایی و تحلیل پیشران ها و شاخص های تاب آوری، نشریه تحلیل فضایی مخاطرات، سال سوم، (شماره ۲۰): صص ۲-۲۲.

صاحبی، وجیهه (۱۳۹۴)، بررسی رویکرد احزاب سیاسی اسرائیل نسبت به برنامه هسته ای جمهوری اسلامی ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه علوم سیاسی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین.

علیخانی، علی اکبر (۱۳۷۷)، مشارکت سیاسی، تهران، نشر سفیر.

مولایی، محمد مهدی و طالبیان، حامد (۱۳۹۵)، آینده پژوهی مسائل ایران با روش تحلیل ساختاری، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیست و سوم، (شماره ۸۸): صص ۶-۳۲.

نوذری، عزت الله (۱۳۸۷)، تاریخ احزاب سیاسی در ایران، چاپ ۲، شیراز، انتشارات نوید شیراز.

Akbari, Kamal (2009), The Role of Parties in the Media after the Islamic Revolution, Political Science Quarterly, Year ۱۹, (No. 47), pp 53-77.

Ajrlou, Saeed (2015), Mick Mac Training: For Use in Screenwriting and Futurology Projects, Tehran, Arena Publishing.

Plooi, Keyvan and Fazli, Safar (2019), Expert prioritization of the development of Iran's health tourism industry on the horizon of 1414, Journal of Tourism and Development, 8th year, (No. 3): 20 consecutive, pp. 1-29.

Tabriznia, Hossein (1998), Some Causes of Instability of Political Parties in Iran, Mashhad, Siavash Publishing.

Ziba Kalam, Sadegh (2011), How did we become? Finding the root causes of backwardness in Iran, Tehran, Rozaneh Publications.

Zibakalam, Sadegh and Moqtadaei, Morteza (2014), Political Parties and Its Role in Iran's Political Development: A Case Study of Elections, Quarterly Journal of Political Science, Karaj Azad University, (No. 24): pp. 101-132.

Soleimani, Mohammad& others (2016), Identification and analysis of variables and resilience indicators, Journal of Spatial Risk Analysis, Third Year, (No. 20): pp. 2-22.

Saehbi, Vajihah (2015), A Study of the Approach of Israeli Political Parties to the Nuclear Program of the Islamic Republic of Iran, Master Thesis, Department of Political Science, Imam Khomeini International University, Qazvin.

Alikhani, Ali Akbar (1998), Political Participation, Tehran, Safir Publishing.

شناسایی پیشران‌های فعالیت حزبی در ایران آینده ... (زهرة همتی و دیگران) ۱۵۷

Molaei, Mohammad Mehdi and Talebian, Hamed (2016), Futurology of Iranian Issues with the Method of Structural Analysis, Quarterly Journal of Parliament and Strategy, 23rd year, (No. 88): pp. 6-32.

Nozari, Ezatullah (2008), History of Political Parties in Iran, 2nd Edition, Shiraz, Navid Shiraz Publications.

Hofmeister, W. & Garbow, S. (2011), *Political Parties*, Singapor, Konrad Adenauer Stiftung.

Lawson, K. (1994), *How Political Parties Work*, Perspectives from Within, Westport, CT: Praeger.

Laver, M. & Sergenti, E. (2012), *Party Competition: An Agent-Based Model*, New Jersey, Princeton University Press.

Aldrich, J. (1995), *Why Parties?* Chicago, University of Chicago Press.

